

УДК 321.013

*Коцан Р. І., Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки***НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ: ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ**

У статті представлено найважливіші принципи та наукові підходи, придатні для досліджень політичних особливостей формування та функціонування державних кордонів. Наголошено, що дослідження кордонної проблематики повинно базуватись на двох основоположних принципах: принципу неможливості вивчення кордону на рівні однієї країни; принципу неможливості вивчення кордону у відриві від питань міжнародного характеру. Наголошено на позитивних наслідках застосування наукових принципів історизму, об'єктивності, наступності, причинності та наукового плюралізму. Представлено найважливіші підходи, необхідні для процесу дослідження формування і функціонування кордонів: класифікаційний, політико-географічний, функціональний, історико-картографічний, геополітичний, екополітичний. Наголошено, що зв'язуючими компонентами для використання перерахованих вище підходів до вивчення формування та функціонування кордонів є синергетичний, діалектичний та системний підходи. Зроблено акцент на комплексності, системності і синтетичності як визначальних критеріях процесу наукового дослідження формування та функціонування державних кордонів.

Ключові слова: наукове дослідження, державні кордони, принципи, підходи, критерії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Політичний розвиток і політичні процеси у світовому просторі та Україні в умовах посилення глобалізації, інтеграції з одного боку та посилення агресії, тероризму, посягань на територіальну цілісність з іншого боку, вимагають поглибленого осмислення тих явищ, які відбуваються на кордонах. Кордони завжди були і нині залишаються елементом державної безпеки, суверенітету, територіальної цілісності. Кордони викликають інтерес з боку науки, а зокрема лімології (науки про кордони) в двох аспектах: 1). як рубежі між політичними структурами; 2). як зони взаємовпливів і комунікацій. Проблематика кордонів може досліджуватись у різких часових вимірах, просторово-часових відносинах, на мінливих державних стиках, у конфліктних середовищах. Дослідження державних кордонів повинно базуватись на основоположних наукових принципах а також спиратись на теоретичні підходи, які має у своєму арсеналі лімологія.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Лімологія як наука про кордони має напрацьовані принципи та підходи до вивчення кордонів та тих процесів, які відбуваються на кордонах. Крім того, представниками лімології розроблено більшість класифікаційних схем щодо типів кордонів, вивчено їх функції, запропоновано теорії охорони кордонів. До праць такого типу можна віднести роботи А. Колчева, В. Колосова [12, 13], М. Міроненка [12], В. Самаркіна, Л. Смирнягіна, О. Долгова [1], Б. Родомана [22, 1. Долматова [2; 3] та багато інших. Проте напрацьовані лімологами наукові принципи та теоретичні підходи наразі потребують узагальнення. Актуальним питанням сьогодення є введення до наукових пошуків кордонної проблематики системного та синергетичного підходів.

Метою роботи є поглиблення теоретико-методологічної бази досліджень кордонної проблематики, зокрема узагальнення принципів і підходів у процесі наукового дослідження формування та функціонування державних кордонів. Завдання дослідження: - виокремити найважливіші принципи дослідження процесу формування та функціонування державних кордонів; - узгодити існуючі теоретичні підходи досліджень державних кордонів; - обґрунтувати позитивні моменти від застосування системного та синергетичного підходів у процесі дослідження формування та функціонування державних кордонів; - запропонувати концептуальну схему дослідження процесу формування та функціонування державних кордонів.

Виклад основного матеріалу. Процеси співробітництва між державами, процеси політичної взаємодії акторів міжнародної та міждержавної співпраці тісно пов'язані з питаннями просторово-територіальної проблематики загалом, а питаннями державних кордонів зокрема. Проблематика державних кордонів у політичному та просторовому вимірі нерідко містила

ознаки конфліктогенності, наслідками якої були не лише істотні територіальні зміни, але й значні корективи кордонів, що супроводжувалось трансформацією їх функцій та впливало на закономірності їх функціонування. Засобом успішного вивчення усіх вищеперерахованих процесів та проблем є застосування системи принципів та наукових підходів дослідження, використання різноманітної інформації та її аналіз.

Для наукового дослідження формування і функціонування державних кордонів прийнятне використання наукових підходів, принципів і методів політології, політичної географії, теорії міжнародних відносин, історії та філософії. Правильні усвідомлення та вибір принципів й методів досліджень – одне із найважливіших завдань для будь-якої науки та окремо взятого наукового дослідження. Сукупність цих понять об'єднують терміном «методологія». Під методологією розуміють загалом вчення про систему основоположних засад (принципів) та способів організації як теоретичної, так і практичної діяльності, а зокрема конкретний набір, комплекс, систему чітко визначених принципів і способів організації такої діяльності. Частиною науки методології є методика, яка є штучно створюваним на базі загальної методології і теоретико-методологічних положень конкретної науки комплексом методів (приймів та операцій здійснення дослідження), призначеним для розв'язання певного класу знань, як правило, особливо важливих або найчастіше повторюваних. Цей комплекс методів повинен забезпечувати високий ступінь стандартизації великої кількості конкретних досліджень у всіх складових частинах і їх використання у фундаментальній, прикладній науці і практиці [20, с. 25].

Кожен дослідник зобов'язаний дотримуватися певних регламентованих правил і прийомів, які б відображали, по-перше, дослідження явищ та процесів, що вивчаються, по-друге, роздуми та підсумки спостережень, по-третє, виведення на їх основі певних висновків, перегляд раніше сформульованих гіпотез та положень. Тільки наявність таких правил та чітке їх дотримання робить результати окремих досліджень такими, що взаємно перевіряються [10, с. 6–7].

Теоретико-методологічною основою наукового дослідження формування і функціонування кордонів є принципи історизму, об'єктивності, наступності, причинності та наукового плюралізму. Так, принцип історизму втілюється у розгляді конкретного кордону в контексті його виникнення, політичного усталення, характеристики етапів формування та функціонування, а також ефектів і наслідків цього процесу.

Принцип об'єктивності є універсальним підходом до будь-якого дослідження. Його застосування дозволяє максимально незаангажовано підійти до висвітлення політичних особливостей формування та функціонування досліджуваного кордону. Принцип наступності дозволяє виявити основні тенденції державної політики конкретних країн щодо функціонування кордону між ними; дає змогу прослідкувати трансформацію державних інститутів з охорони кордону, виявити методи їхньої роботи, а також виокремити політичну складову їх діяльності.

Принцип причинності дозволяє виявити причинно-наслідкові зв'язки процесу політичних відносин у формуванні досліджуваного кордону та взаємозв'язок роботи інституцій з охорони кордону з переважаючими видами діяльності.

Принцип наукового плюралізму знаходить застосування у використанні в роботі нових підходів, зокрема синергетичного.

На нашу думку, найважливішим у дослідженнях політичних особливостей формування та функціонування кордону є врахування двох основоположних принципів:

- 1) принципу неможливості вивчення кордону тільки на рівні однієї країни;
- 2) принципу неможливості вивчення кордону у відриві від питань міжнародного характеру.

Основними підходами, необхідними для процесу дослідження формування і функціонування кордонів є такі:

– класифікаційний, який пов'язаний з класифікацією кордонів за такими ознаками: а) морфологічною; б) природною; в) походженням, історією; тривалістю існування; г) історичними умовами і послідовністю виникнення; д) функціями;

– політико-географічний, пов'язаний з дослідженням політичних та географічних особливостей формування та функціонування кордону держави;

– функціональний, коли кордон вивчається з точки зору виконуваних ним функцій;

– історико-картографічний, який заснований на:

- а) принципі історизму при вивченні кордонів у просторі і часі;
- б) зв'язку державного устрою, політичного режиму й зовнішньополітичної орієнтації держави з функціями кордону;
- в) зв'язку режиму й функцій кордонів із співвідношенням економічної, політичної і військової сили сусідніх країн;
- г) недосяжності «природних меж», тобто на збігу між державними, природними й етнічними кордонами;
- д) ретельному картографуванню по обидві сторони розмежувальної лінії між державами;
  - геополітичний, застосування якого допомагає визначити роль кордону для забезпечення безпеки держави;
  - екополітичний, який досліджує транскордонні еколого-політичні проблеми (застосування цього підходу дозволяє розробити принципи управління станом навколишнього середовища прикордонної території).

Зв'язуючими компонентами для використання перерахованих вище традиційних та постмодерністських (новітніх) підходів до вивчення формування та функціонування кордонів є синергетичний, діалектичний та системний підходи (рис. 1.).

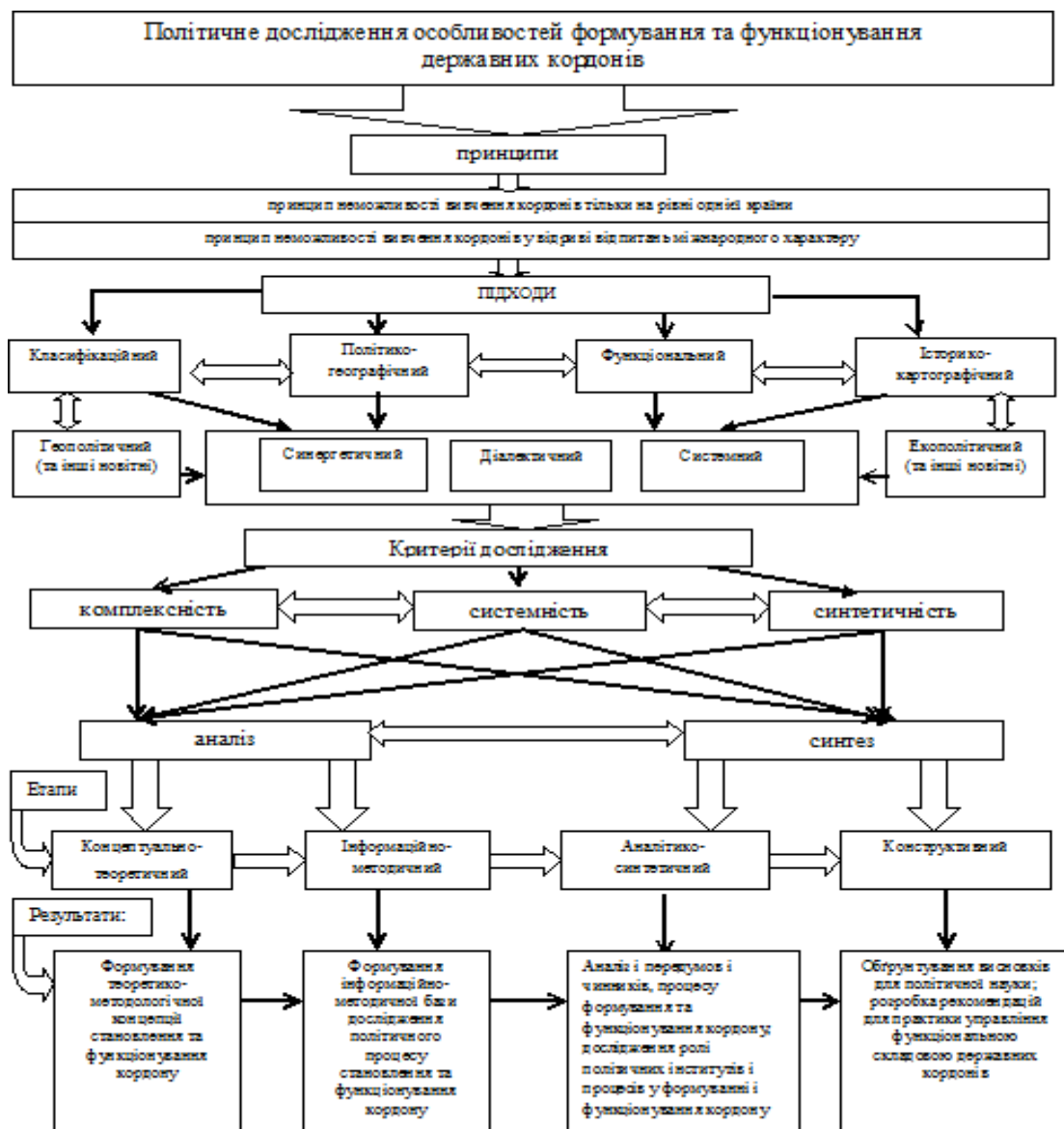

Рис. 1. Концептуальна схема дослідження політичних особливостей формування та функціонування державних кордонів*

*Джерело: Складено автором

Це логічні механізми, які охоплюють сукупність існуючих методів і прийомів, що використовуються для досягнення певної мети. Синергетичний підхід дозволяє зробити припущення про нелінійність функціонального розвитку державних кордонів, що визначається сукупністю внутрішньо- та зовнішньополітичних обставин у контексті динаміки міжнародно-політичних процесів регіонального та глобального рівнів. Діалектичний підхід дозволяє розглядати кордон у постійному розвитку, в єдності і боротьбі протилежностей. Застосування діалектичного підходу дозволяє виявити зміст функціональної складової кордону з огляду на суперечності внутрішньо- та зовнішньополітичного розвитку обох сторін. Системний підхід дозволяє розглянути державний кордон як цілісну динамічну систему і розкрити «механізми», що забезпечують таку цілісність (мету, «вхід», елементи, функції, зв'язки та «вихід»). Підсистемами (чи частковими структурами) виступають компонентна (елементи), види діяльності: контрольно-пропускна, регулююча, фінансово-економічна, інформаційно-аналітична, розвідувальна, контррозвідувальна, оперативно-розшукова, правова (нормативна), кадрова, логістична; функціональна (функції: бар'єрна, фільтрувальна, контактна та інші); організаційно-управлінська (державні інститути: прикордонна, митна, міграційна служби).

Функціональну цілісність вищеназваних підсистем забезпечує діалектична єдність вертикальних (міжкомпонентних) та горизонтальних (внутрішньоконпонентних зв'язків).

Визначальними критеріями дослідження формування і функціонування кордонів можуть бути: комплексність, системність і синтетичність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, наукове дослідження політичних особливостей формування і функціонування державних кордонів повинно базуватись на двох основоположних принципах: принципу неможливості вивчення кордону на рівні однієї країни; принципу неможливості вивчення кордону у відриві від питань міжнародного характеру. Позитивні наслідки дає застосування наукових принципів історизму, об'єктивності, наступності, причинності та наукового плюралізму. Найважливішими підходами, необхідними для процесу дослідження формування і функціонування кордонів є: класифікаційний, політико-географічний, функціональний, історико-картографічний, геополітичний, екополітичний. Зв'язуючими компонентами для використання перерахованих вище підходів до вивчення формування та функціонування кордонів є синергетичний, діалектичний та системний підходи. А комплексність, системність і синтетичність є визначальними критеріями процесу наукового дослідження формування та функціонування державних кордонів.

Бібліографічний список:

1. Долгов О. В. Основні теорії дослідження політичних кордонів як чинника політичного процесу / О. В. Долгов // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 145/2013. Серія: Політологія. – Севастополь, 2013. – С. 15 – 109.
2. Долматов І. В. Державні кордони в контексті лімології / І. В. Долматов // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 42. – С. 263–268. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2008_42_47
3. Долматов І. В. О формировании лимологии в современном государствоведении / І.В. Долматов // Правове життя сучасної України: тези доповідей Всеукр. наук. конф. професор.-виклад. і аспірант. Складу. О.: Фенікс, 2008. – С.22-24.
4. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М., 1979. – С. 25.
5. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М., 1993. – С. 299.
6. Верменич Я. Исторична лімологія: проблеми концептуалізації / Я. Верменич // Регіональна історія України: Зб. наук. ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 5. – С. 29–48.
7. Горин Д. В кольце заклятых других: имитация целостности и ловушки социального мышления / Д. Горин // «Неприкосновенный запас» (Москва). – 2010. – № 3. – С. 75–77.
8. Граница : понятие и термины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=7&article=307>
9. Границы в общественной географии и общественно-географической реальности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://skyglobe.ru/referat/29478>.

10. Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності / Леонід Зашкільняк. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. – 227 с.
11. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К., 2006. – С. 22.
12. Колосов В. А. Геополитика и политическая география / В. А. Колосов, И. С. Мироненко. – М.: Аспект Пресс, 2001, – 479 с.
13. Колосов В. А. Теоретическая лимнология : новые подходы / В. А. Колосов // Международные процессы. – 2003. – № 3 (сентябрь-декабрь). [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/three/004html>.
14. Кордон : визначення, види, функції, проблема якості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://djerelo.com/shpargalki/128-politology/geopolituka-shulga/8523-06-kordon-vuznachennya-vydy-fyunc%D1%96yi-prob-lemma-yakost%D1%96>
15. Королев С. А. Российская граница как край пространства: генезис и технологи / С. А. Королев // Россия и современный мир. – 2002. – № 2. – С. 5.
16. Леш А. Пространственная организация хозяйства / А. Леш. – М., 2007. – С. 48.
17. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб., 2000. – С. 258–260.
18. Макарычев А. «Игра понятий»: новая геометрия регионализма в современном европейском контексте / А. Макарычев // Международные процессы. – 2003. – № 3. – С. 70.
19. Міжнародне право: Основні галузі / За ред. В.Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2004. – 816 с.
20. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів та ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
21. Про Державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1992. -№ 2. – С. 1.
22. Родоман Б. Б. Основные типы географических границ / Б. Б. Родоман // Географические границы. – М., 1982. – С. 20.
23. Трохимчук С. В. Загальна політична географія з основами геополітики / С. В. Трохимчук. – Львів : ред. вид. відділ Львівського університету. – 1997. – 104 с.
24. Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України : навчальний посібник / О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 2000. – 680 с.
25. Шлегель К. Европа – пограничная страна / К. Шлегель // Вестник Европы. – 2003. – № 9. – С. 34.
26. Herzfeld M. Antropologia. Praktykowanie teorii w kulturze i społeczeństwie / M. Herzfeld. – Krakow, 2004. – S. 193–216.
27. The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives / ed. by B. Warf, S. Areas. — London-N.Y., 2009.

Коцан Р. И. Научное исследование политических особенностей формирования и функционирования государственных границ: принципы и подходы

В статье представлены важнейшие принципы и научные подходы, пригодные для исследований политических особенностей формирования и функционирования государственных границ. Отмечено, что исследования пограничной проблематики должно базироваться на двух основных принципах: принципа невозможности изучения границы на уровне одной страны; принципа невозможности изучения границы в отрыве от вопросов международного характера. Отмечены позитивные последствия применения научных принципов историзма, объективности, преемственности, причинности и научного плюрализма. Представлены важнейшие подходы, необходимые для процесса исследования формирования и функционирования границ: классификационный, политико-географический, функциональный, историко-картографический, геополитический, экополитический. Отмечено, что связующими компонентами для использования перечисленных выше подходов к изучению формирования и функционирования границ является синергетический, диалектический и системный подходы. Сделан акцент на комплексности, системности и синтетичности как определяющих условиях процесса научного исследования формирования и функционирования государственных границ.

Ключевые слова: научное исследование, государственные границы, принципы, подходы, критерии.

Kotsan R. Scientific research of political features of state borders formation and functioning: Principles and Approaches

The article presents the main principles and scientific approaches suitable for studies of political features of the formation and functioning of the state borders. In the article was emphasized that the research of border issues should be based on two fundamental principles: the principle of the impossibility of studying the border at the level of one country; principle of inability of studying of border issues in isolation from the international problems. The positive effects of the application of scientific principles of historicism, objectivity, continuity, causation and scientific pluralism were proved. Major approaches needed for the process of research of borders formation and functioning such as: classification, political, geographic, functional, historical mapping, geopolitical, ecopolitical were presented. In the article was proved that the connecting components for use of the above mentioned approaches of the study of borders formation and functioning are synergistic, dialectical and systemic approaches. Emphasis on complexity, consistency and syntheticism as the defining criteria of the scientific study of state borders formation and functioning was done.

Keywords: scientific research, state borders, principles, approaches, criteria.